

سنجش و ارزیابی معیارهای پایداری در کانون‌های اسکان عشایری (مطالعه موردی: کانون‌های اسکان عشایری در استان‌های فارس و اصفهان)

امین دهقانی^۱ - استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه جیرفت، کرمان، ایران
محسن عادل ساردوئی - عضو هیأت علمی دانشکده کشاورزی، دانشگاه جیرفت، کرمان، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۰۴

چکیده

تفکر توسعه پایدار در جامعه عشایری کشور، حاصل چند دهه تلاش و کوشش محققان و اندیشمندان برای ساماندهی فضایی بهینه عشایر و بهره‌برداری مناسب از منابع و ایجاد رابطه متعادل و متوازن میان انسان و اجتماع و طبیعت است. در سال‌های اخیر به سبب ایجاد مشکلات و چالش‌های متعدد ایجاد شده برای مناطق عشایری باعث شده که توسعه مناطق روستایی و عشایری (با رویکرد توسعه پایدار) مورد توجه قرار گیرد. این مقاله با هدف ارزیابی پایداری در کانون‌های اسکان عشایری تدوین شده است. نوع تحقیق به صورت کاربردی - توسعه‌ای است و روش مطالعه، اسنادی، تحلیلی و پیمایشی است. جهت تکمیل اطلاعات موجود از پرسش‌نامه استفاده شده است. با توجه به جمعیت کانون‌های مورد مطالعه، حجم نمونه آماری براساس فرمول کوکران تعداد ۳۷۲ نفر برآورد شده است و برای سنجش ابعاد پایداری، از آزمون T. student و رگرسیون گام به گام با استفاده از نرم‌افزار SPSS و همچنین برای رتبه بندی کانون‌های اسکان از نظر شاخص‌های پایداری از مدل تاپسیس (TOPSIS) استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که براساس دیدگاه‌های نمونه، پایداری کانون‌های اسکان عشایری در شاخص‌های مورد نظر پایین‌تر از حد متوسط ارزیابی شده‌اند. نتایج رگرسیون چند متغیره نشان می‌دهد که بعد اقتصادی با ضریب ۰.۶۴۵ بیشترین تأثیر را بر پایداری کانون‌های اسکان داشته است. همچنین براساس نتایج حاصل شده از مدل تاپسیس (TOPSIS) کانون‌های دشت بکان، با بالاترین امتیاز در شاخص‌های اقتصادی (۰.۷۳۵) و محیطی (۰.۵۹۰) و کانون گل‌افشان، با بالاترین امتیاز (۰.۷۱۸) در شاخص‌های اجتماعی به عنوان برخوردارترین کانون و دشت لار با پایین‌ترین سطح برخورداری، در رتبه آخر قرار دارد.

واژه‌گان کلیدی: ارزیابی، توسعه پایدار، پایداری، کانون اسکان، فارس و اصفهان.

۱. مقدمه

امروزه موضوع توسعه پایدار و پایداری سرلوحه تمامی فعالیت‌ها و برنامه‌های توسعه از جمله توسعه روستایی است. البته نکته در خور تأمل این است که برای بررسی پایداری در هر زمینه، داشتن دیدگاه همه جانبه اهمیت بسیاری دارد (Shahvali: 2005). بر همین اساس، در اغلب مطالعات پایداری؛ با در نظر گرفتن این نکته، جنبه‌های مختلفی برای پایداری به طور اعم و پایداری روستایی به طور اخص مطرح شده‌اند که عمدتاً شامل سه جنبه اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی- فنی و زیست‌محیطی می‌شوند (Pearce, 2006, Shahvail, 2005; Segnestam, 2002).

مفهوم پایداری برای اولین بار در سال ۱۹۷۲ در پاسخ به تخریب محیط توسط انسان استفاده شد و عمومیت یافت (Sumner, 2005:9) توجه به تأثیر پایداری در توسعه، هم در سیاست‌های ملی و هم در سیاست‌های بین‌المللی در دهه‌ی گذشته مدام در حال افزایش است. حال پایداری هسته اصلی سیاست‌های دولت‌ها از پروژه‌های تحقیقاتی دانشگاهی تا راهکارهای سازمانی است (Cornelissen, 2007:173).

مفهوم پایداری یا ناپایداری، ریشه در دامنه و شکل روابط و تعامل گروه‌های اجتماعی با محیط طبیعی خود دارد. بر این اساس، توسعه پایدار مفهومی کاملاً جدید به شمار نمی‌رود، بلکه شاید بتوان گفت این معنا از گذشته، هر چند با ابعاد و مفهومی متفاوت، مطرح بوده است و چنانکه گروه‌های ساکن در مناطق مختلف پیوسته از طریق نوعی مدیریت محیطی، در پی سازگاری مناسبات خویش با شرایط محیطی و اکولوژیک بوده است (بارو، ۱۳۷۵: ۴۸) در مطالعات مرتبط با پایداری، چه در مقیاس کلان و چه در مقیاس خرد آن، پایداری جامعه انسانی مورد توجه است که پس از تسریع در پیشرفت فناوری‌های نوین بشری تهدید شده است. پارادایم پایداری صرفاً به محیط زیست طبیعی نمی‌پردازد و قلمرو آن مفاهیمی نظیر شهر، روستا، انرژی، عدالت و... را شامل می‌شود. (مهردوی، ۱۳۸۱: ۳)

هر سکونتگاه روستایی از عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که هر یک نمایانگر یکی از جنبه‌های زندگی اجتماعی است، تشکیل می‌شود. بر این اساس فضای روستایی با توجه به ویژگی‌های محیطی و اکولوژیکی و خصوصیات اجتماعی- اقتصادی خود دارای ساختار معینی است که گویای توانمندی‌های بنیادی و استعدادهای بالقوه و بالفعل آن است (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۹). اکنون پس از دو دهه تجربه اسکان عشایر در کشور این سؤال اساسی مطرح می‌شود که پایداری کانون‌های اسکان عشایری چگونه می‌باشد؟ پژوهش حاضر تلاشی جهت ارائه و ارزیابی پایداری کانون‌های عشایری است. همچنین شناسایی ابعاد و شاخص‌های مؤثر در پایداری کانون‌های اسکان به منظور برنامه‌ریزی محلی از دیگر اهداف تحقیق است.

۲. مروری بر ادبیات موضوع

۲-۱. توسعه پایدار

توسعه پایدار مفهومی است که در سال‌های اخیر به عنوان یک مسأله جهانی به آن نگریسته شده است. این مفهوم از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و نهادهای بسیاری کوشیده‌اند از آن به عنوان راهبردی مناسب جهت مقابله با چالش‌هایی، نظیر افزایش جمعیت، تخریب زیست محیطی، محدودیت منابع، نابرابری اجتماعی- اقتصادی، بیکاری، فقر و ناهنجاری‌های اجتماعی استفاده کنند (صرافی، ۱۳۷۹: ۸). توسعه پایدار راهبردی است که به مدیریت تمام منابع طبیعی، منابع انسانی و دارایی‌های مادی و مالی برای بهبود درآمدت رفاه می‌پردازد (Tosun, 2001: 290). توسعه پایدار دارای سه جنبه است که شامل اقتصادی: باید یک نظام پایدار اقتصادی توانایی آن را داشته باشد که کالاها و خدمات را به صورت مداوم تأمین کند و تعادل میان بخش‌های اقتصادی کشور ایجاد کند. زیست محیطی: باید یک نظام پایدار زیست محیطی منابع پایدار خود را حفظ کند، از مصرف بیش از حد منابع بپرهیزد. اجتماعی: باید یک نظام پایدار

اجتماعی به برابری توزیع دست یابد و خدمات اجتماعی کافی (شامل سلامت، بهداشت، آموزش و مشارکت) را فراهم آورد (Harris, 2000:5). بنابراین توسعه پایدار را می‌توان حالتی از تعادل و توازن بین ابعاد مختلف (طبیعی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و...) توسعه دانست (دانش پور و مراد پور، ۱۳۸۶: ۱۳). توسعه پایدار، رویکردی جامع به بهبود بخشی کیفیت زندگی انسان‌ها در جهت تحقق رفاه اقتصادی، اجتماعی و محیطی سکونتگاه‌های انسانی است (Torjman, 2000:2) در این معنا توسعه پایدار فرایندی است که سازمان‌دهی و تنظیم رابطه انسان و محیط و مدیریت بهره‌برداری از منابع و محیط زیست، دستیابی به تولید فزاینده و مستمر، زندگی مطمئن، امنیت غذایی، عدالت و ثبات اجتماعی و مشارکت مردم را تسهیل می‌کند. در فرآیند توسعه، پایدار، اهداف اجتماعی و اقتصادی و محیطی جامعه در هر جا که ممکن است از طریق وضع سیاست‌ها، انجام اقدامات لازم و عملیات حمایتی با هم تلفیق می‌شوند (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵: ۲۱). همان‌طور که شکل (۱) نشان می‌دهد، توسعه پایدار بر آن است تا از طریق توسعه اقتصادی، پیشرفت اجتماعی و مسئولیت‌پذیری محیطی جامعه انسانی را به سوی دنیای خوب، زیست‌پذیر و دوام‌یافتنی رهنمون سازد. در این معنا هسته مرکزی مفهوم پایداری بر حفظ و نگهداشت "ذخایر سرمایه‌ای" استوار است و در حقیقت توسعه پایدار چیزی جز حفظ ذخایر چون سرمایه انسانی، اجتماعی، طبیعی و اقتصادی نیست.

شکل ۱. ابعاد و مؤلفه‌های اصلی توسعه پایدار (منبع: پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸: ۴)

بدین ترتیب، حفاظت و نگهداری ذخایر با رویکرد رفاه پایدار، کارایی فرایندهای تغییر و برابری نسل‌های حاضر و آینده در جهت بهره‌برداری بهینه از ذخایر سرمایه‌ای را می‌توان هسته مرکزی توسعه پایدار به شمار آورد (EC, 2001: 5). براین اساس، همان‌طور که شکل (۲) نشان می‌دهد، توسعه پایدار دارای سه بعد اقتصادی و اجتماعی و محیطی است.

شکل ۲. ابعاد توسعه پایدار به عنوان نوعی ارزش (منبع: پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۸: ۵)

در این معنا تعامل هماهنگ و یکپارچگی میان ابعاد توسعه پایدار، به مثابه ارزش واحدی با عنوان گلدان وجود دارد. توسعه زمانی پایدار است که از نظر اقتصادی ماندگار باشد، از نظر اجتماعی مقبول و از نظر محیطی درست. زیرا هر فعالیتی که به وسیله انسان‌ها انجام می‌گیرد (اجتماعی) غالباً به انگیزه سود و درآمد است (اقتصادی) که در طبیعت و با استفاده از منابع طبیعی صورت می‌پذیرد (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵: ۳۴)

۲-۲. ارزیابی توسعه پایدار و شاخص‌های آن

ارزیابی وسیله‌ای برای بررسی ارزش یا میزان یک ایده و وسیله‌ای برای سنجیدن می‌باشد. ارزیابی به ما اجازه می‌دهد تا مروری بر پیشرفت، تخصیص مؤثر منابع، تغییرات ایجاد شده و آگاهی از انجام بهتر کارها داشته باشیم. ارزیابی به طور اساسی فرآیند مسأله‌گشای ایده‌آلی است که ما برای آگاهی از جهان مان استفاده می‌کنیم. ارزیابی می‌تواند بینشی را آشکار کند که منجر به بالا رفتن آگاهی و در نهایت منجر به دگرگونی اجتماعی شود و لذا برای عملیات توسعه پایدار ضروری است (Trotman, 2005:4). ارزیابی ما را در تعریف اهداف توسعه پایدار و ارزشیابی پیشرفت در جهت رسیدن به آن اهداف کمک می‌کند. ارزیابی از نظر موضوع به ارزیابی زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی قابل تفکیک است. ارزیابی "زیست محیطی"، تحلیل پیامدها با اثرات زیست محیطی یک طرح، برنامه، یا رشته فعالیت را گویند. اثرات احتمالی یک فعالیت در این نوع ارزیابی براساس معیارهای معین با شرایطی که فعالیت‌های جایگزین ایجاد می‌کنند، مقایسه می‌شوند (آقاخان محمدی، ۱۳۸۲: ۸).

ارزیابی "اجتماعی" به بررسی آثار و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی فعالیت‌های عمومی و خصوصی بر جوامع بشری می‌پردازد. این فعالیت‌ها، روش‌های زندگی، کار، برخوردها و تعاملات، سازماندهی نیازها و سرانجام، مشارکت افراد و اعضای جامعه را تغییر می‌دهد. آثار فرهنگی شامل تغییرات در هنجارها، ارزش‌ها و اعتقادات افرادی است که هدایت‌گر و عقلایی کننده شناخت آن از خود و جامعه‌شان است. ارزیابی "اقتصادی" به ارزش‌گذاری نزدیک شده و جریان‌های پولی با داده و ستانده ناشی از فعالیت‌های مختلف بخش‌های اقتصادی را می‌سنجد. این نوع ارزیابی غالباً هر چه را که با معیار پولی و بازار قابل سنجش باشد در نظر می‌گیرد (کاظمی، ۱۳۸۰: ۱۱-۱۰).

واژه «پایداری» امروزه به طور گسترده‌ای به منظور توصیف جهانی که در آن نظام‌های طبیعی و انسانی توأمأ بتواند تا آینده‌ای دور ادامه حیات دهند، به کار گرفته می‌شود (Di. Kostri, 2002:34) در این زمینه با توجه به اهمیت

پایداری می‌توان به برگزاری اجلاس جهانی طی سال‌های ۱۹۷۲ تا ۲۰۰۲ اشاره کرد که در تمامی آن‌ها توسعه پایدار به عنوان یکی از چالش‌های اصلی مد نظر برگزارکنندگان بوده است. در واقع توسعه پایدار به معنای توسعه همه جانبه اقتصادی، اجتماعی و محیطی است که در آن هدف یافتن راه‌هایی است که انسان بدون تخریب ظرفیت‌های زیستی خود در همه ابعاد نیازهای فعلی‌اش را با نگاهی به نسل‌های آینده برآورده سازد (بدری و رکن‌الدین‌افتخاری، ۱۳۷۹: ۱۱).

۳-۲. ابعاد پایداری

نگرش کامل و جامع در مورد پایداری باید عوامل زیادی را شامل شود و اتفاق نظر گسترده‌ای وجود دارد که این عوامل باید سه عنصر محیطی، اقتصادی و اجتماعی را با هم ترکیب کند.

۱-۳-۲. محیط

آنچه باعث پیشرفت در مفاهیم مدرن پایداری شد مسایل مربوط به محیط و بوم‌شناسی بود. یکی از این ایده‌ها به رسمیت شناختن و به هم پیوستگی تمام طبیعت است. در بسیاری از فرهنگ‌ها، این مفهوم از زمان‌های دیرینه بنیان بسیاری از تجارب و فلسفه‌ی زندگی بوده است. در فرهنگ‌های دیگر چنین گرایشی وجود داشت تا انسان را از محیط اطراف جدا بگذارد یا حداقل به انسان به عنوان موجوداتی نگاه کند که توانایی و وظیفه کنترل محیط را به نفع خود دارند. این دیدگاه‌های متفاوت در سال‌های اخیر به هم نزدیک‌تر شدند. زیست‌شناسان در اوایل قرن نوزدهم و با سرعت بیشتری، در نیمه‌ی دوم قرن بیستم با نگرش علمی‌تری به بررسی و تشریح روابط بین انسان و محیط پرداختند. از خلال مفاهیم اولیه‌ی زیست‌شناسی، ایده‌ها و دانش خاصی به وجود آمد که نشان داد تمام اشکال زندگی به طور پیچیده‌ای با دنیای بی‌جان در هم آمیخته‌اند و همچنین نشان داد که چگونه دستکاری در محیط می‌تواند بر تأثیری گسترده داشته باشد (مثلاً آبشاری که به نظر می‌رسد از محیط دستکاری شده بسیار دور است). مطالعات انجام گرفته آلودگی، ضعف و شکستگی محیط را نشان می‌دهد. برخی از موارد نشان می‌دهند که فعالیت‌های انسانی آسیب‌های جبران ناپذیری را بر زمین و منابع آبی دارند. مطالعات انجام شده در مورد در مورد قابل دسترس بودن منابع به ما می‌آموزد که ذخایر معدنی و سوختی که ما از زمین استخراج می‌کنیم پایان ناپذیر نیست. همه این مسایل توأم با یکدیگرند و امروزه جامعه‌ی جهانی به طور فزاینده‌ای نسبت به این مسأله آگاه شده است که استمرار فعالیت انسانی بیشتر با الگوی استثمار طبیعت همراه است نه با تشریح مساعی و کمک به طبیعت. بدین دلیل آگاهی در مورد اهمیت طبیعت در مسایل مربوط به پایداری، رو به رشد است (Gary, Patil, Hugar. 2001:19).

۲-۳-۲. اقتصادی

مسایل اقتصادی نیز در گسترش ایده‌های مدرن پایداری نقش برجسته‌ای دارند. علی‌رغم دیدگاه‌های برخی آرمان‌گرایان افراطی، اقتصاد، بسیاری از جنبه‌های زندگی روزانه‌ی ملت‌ها و زندگی افراد مختلفی است که جامعه‌ی جهانی را تشکیل می‌دهند و عناصر اصلی بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی می‌تواند در قالب سود و هزینه تغییر کند. این مسأله بدین معنی نیست که ارزیابی سود و هزینه کار آسانی است. مقیاس شناخته شده‌ی رفاه یعنی تولید ناخالص داخلی GNP که به صورت سرانه محاسبه می‌گردد یکی از این موارد است که از طریق گسترده‌ای ارزش اقتصادی (سود) تمام کالاها و خدمات تولیدشده‌ی یک ملت را اندازه می‌گیرد (Gary, Patil, Hugar. 2001:20). توسعه اقتصادی برای بیشتر کشورهای جهان هدفی آرمانی است همه‌ی کشورهای عقب مانده تمایل دارند بر ظرفیت و توان مادی، انسانی و معنوی خود بیفزایند و در پرتو بالا بردن ظرفیت‌ها و توانایی‌ها، اقتصاد قدرتمند داشته باشند (علوی زاده، ۱۳۸۶: ۱۹۱).

۳-۳-۲. اجتماعی

سرزمینی را می‌توان توسعه یافته قلمداد کرد، که از نظر اجتماعی - فرهنگی به سطح توسعه‌یافتگی رسیده باشد. بنابراین اگر به توسعه با دید اجتماعی - فرهنگی توجه بنماییم، می‌توان گفت که توسعه‌یافتگی همان راهیابی به سوی عدالت اجتماعی است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۰: ۲۸۱-۲۸۰). در بعد اجتماعی، برخی از ارزش‌های اجتماعی، مقبولیت جهانی یا تقریباً جهانی پیدا کرده‌اند. این اصول عمده عبارتند از، دسترسی برابر به منابع، حمایت از استانداردهای مناسب زندگی، فرصت‌های با، بر مشارکت در تصمیم‌گیری، دسترسی برابر به فرصت‌های آموزشی که رشد فرهنگی و فکری را فراهم می‌آورد. و فراهم آوردن خدمات بهداشتی برابر. رکن اجتماعی از ارکان سه‌گانه‌ی پایداری از این ایده‌ها ساخته شده است چرا که هیچ فعالیت انسانی نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن نیازهای فردی و اجتماعی استمرار یابد و یا رشد کند.

۴-۲. روش ارزیابی پایداری

در مورد تلفیق و ترکیب معیارها و شاخص‌ها و احراز نتایج نهایی ارزیابی پایداری، از روش‌های مختلفی استفاده شده است، کارشناسان ارزیابی ابتدا از پنج روش اصلی استفاده می‌کردند. این روش‌ها عبارتند از کارشناسی ویژه، صورت ریزها، ماتریس‌ها، شبکه‌ها و روی هم‌گذاری صفحات. یکی دیگر از مطالعات در این زمینه کار بوسل است. ایشان پنج روش برای ارزیابی پایداری آورده‌اند. این روش‌ها عبارتند از ۱. انتخاب ویژه با آزمون و خطای معرفها ۲. چارچوب فشار-وضعیت موجود-واکنش ۳. میزان سنج یا بارومتر پایداری ۴. جای پای اکولوژیکی ۵. رویکرد انداموار (افتخاری و اقایاری هیر، ۱۳۸۶: ۳۴-۲۵). روش ارزیابی پایداری در تحقیق حاضر از روش شاخص‌های وزنی (سنجشی - وزنی برای شاخص‌های کمی و پرسشنامه‌ای برای شاخص‌های کیفی) می‌باشد. برای ترکیب شاخص‌های کمی و کیفی از روش استانداردسازی شاخص‌ها در مقیاس لیکرت با درجه بندی در ۵ طبقه از لحاظ پایداری (خیلی زیاد-۵، زیاد-۴، متوسط-۳، کم-۲، خیلی کم-۱) استفاده شده است.

شاخص‌های وزنی بعنوان ساده‌ترین روش در ارزیابی، علی‌رغم دارا بودن محدودیت‌هایی، دارای مزایای نسبی می‌باشد و می‌تواند در فرآیند ارزیابی پایداری مؤثر واقع شود. در این روش، برای هر معیار در نظر گرفته شده استانداردهایی جهت امتیازدهی از لحاظ پایداری وجود دارد. بنابراین با سنجش هر شاخص و قرارگیری آن در هر طبقه میزان پایداری آن مشخص می‌شود. میزان اهمیت هر معیار یا ضریب تأثیر آن در کل فرآیند ارزیابی پایداری، بسته به اولویت‌ها و اهداف و نیز شرایط مختلف می‌تواند متغیر و متفاوت باشد (شایان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

۳. روش‌شناسی تحقیق

روش بکار گرفته شده در پژوهش حاضر، اسنادی و توصیفی - تحلیلی است. در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها از روش‌های اسنادی، پرسش‌نامه‌ای و مشاهده‌ای استفاده شده است به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از عملیات میدانی از روش آمار استنباطی (آزمون t ، رگرسیون گام به گام) استفاده شده است. همچنین در این تحقیق برای رتبه‌بندی کانون‌های اسکان عشایری از مدل تاپسیس استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق، جمعیت اسکان یافته در کانون‌های اسکان عشایری را دربر می‌گیرد و بر اساس فرمول کوکران حجم نمونه آماری ۳۷۲ نفر برآورد شده است. انتخاب افراد در بین کانون‌ها مورد پرسش به صورت تصادفی و نحوه توزیع پرسش‌نامه‌ها به نسبت جمعیت هر کانون اسکان بوده است.

جدول ۱. ابعاد و متغیرهای توسعه پایدار در کانون‌های اسکان عشایری

بعد اقتصادی	بعد اجتماعی	بعد زیست محیطی
رضایت از درآمد، رضایت شغلی، امنیت شغلی، تنوع فرصت‌های شغلی، امنیت درآمد داشتن سلامتی جسمانی، درصد اشتغال، بازده گندم، بازده جو، بازده محصولات باغی، مقدار شیر تولیدی، سرانه دام گوشتی، معکوس بار تفکل، تمایل به سرمایه گذاری در روستا، پس انداز مناسب، هزینه های زندگی،	اندازه جمعیت، نرخ رشد جمعیت، درصد باسوادی، نسبت زنان باسواد به مردان، تراکم نفر در اتاق، دسترسی به خدمات آموزشی، میزان مشارکت، مصرف هفتگی مواد پروتئینی (گوشت و ماهی) در برنامه غذایی، مصرف هفتگی میوه و سبزیجات در برنامه غذایی، بهرمندی از خدمات درمانی و بهداشتی (خانه بهداشت، درمانگاه، حمام و مانند اینها)، بهرمندی از بیمه روستایی، دسترسی به پاسگاه و پلیس در لحظات اضطراری، وجود اتحاد و انسجام و عدم نزاع و کشمکش میان ساکنان، وجود امکانات مناسب ورزشی در کانون، وجود امکانات مناسب فرهنگی در روستا، توان انجام مسافرت سالانه به همراه خانواده، وجود خانه های نوساز و بادوام و یا کیفیت مناسب، وجود تسهیلات مناسب در واحد های مسکونی (سیستم گرمایشی، سرویس بهداشتی، حمام)، به کار گیری مواد و مصالح مقاوم در ساخت واحد های مسکونی، راه ارتباطی مناسب، دسترسی به وسایل حمل و نقل مناسب، طی کردن فاصله زمانی محدود برای دسترسی به شهر، بهره مندی از آب آشامیدنی سالم، وجود جایگاه توزیع مواد سوختی، دسترسی به خدمات مالی و اعتباری. به کار گیری فناوری‌های ارتباطی،	حجم آب زیر زمینی، کیفیت آب زیر زمینی، میزان بهره گیری از سم در هکتار، میزان بهره گیری از کود شیمیایی در هکتار، اتلاف و آلودگی منابع آب، تخریب و فرسایش خاک، میزان رضایت از کیفیت آب کشاورزی، رضایت از محیط روستا، میزان رضایت از دفع آبهای سطحی، میزان رضایت از پاکیزگی محیط روستا، وجود جایگاه دفن زباله، استفاده از روش‌های بهداشتی جمع آوری و دفع فاضلاب، پرهیز از ساخت خانه‌ها در اراضی شیب دار و خطرناک، دور از گسل،

منبع: افتخاری و آقایاری، ۱۳۸۶، پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۹

- تشریح تکنیک تاپسیس (TOPSIS)

الگوریتم TOPSIS، به عنوان یک تکنیک تصمیم‌گیری چند شاخصه جبرانی بسیار قوی، برای اولویت‌بندی گزینه‌ها از طریق شبیه نمودن به جواب ایده‌آل است که به تکنیک وزن‌دهی، حساسیت کمی داشته، پاسخ‌های حاصل از آن، تغییر عمیقی نمی‌کند. این تکنیک یکی از با اهمیت‌ترین روش‌های تحلیلی درمهندسی سیستم، به ویژه در انتخاب‌های محدود از تصمیم‌گیری است (Kou & Xiong, 2009: 110) که در سال ۱۹۸۱ به وسیله هوانگ و یون ارایه گردید. در این روش m گزینه به وسیله n شاخص مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (حسینی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۴۱). اصل اساسی تاپسیس این است که گزینه انتخابی باید کمترین فاصله از وضعیت ایده‌آل (بهترین حالت) و دورترین فاصله از وضعیت ایده‌آل منفی (بدترین حالت) را داشته باشد (Onut & Soner, 2008: 1554). به عبارت دیگر در این روش، میزان فاصله یک عامل با عامل ایده‌آل مثبت و منفی سنجیده می‌شود و این خود معیار درجه‌بندی و اولویت‌بندی عوامل است (شفیعی رودپشتی و میرغفوری، ۱۳۸۷: ۸۲). جهت بهره‌گیری از این تکنیک، مراحل که در ادامه آمده‌اند به اجرا گذاشته می‌شود.

- مرحله اول تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس n آلترناتیو و m شاخص
- مرحله دوم: تشکیل ماتریس بی استاندارد شده: در این مرحله ماتریس تصمیم‌گیری موجود را به یک ماتریس بی (بی مقیاس شده) با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌شود.

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad R_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}}$$

- مرحله سوم: تعیین وزن هر یک از زیر معیارهای شاخص‌ها و ایجاد ماتریس بی مقیاس وزین (V):

$$V_{ij} = R_{ij} \times W_{n \times n} = \begin{bmatrix} v_{11} & \dots & v_{1j} & \dots & v_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1} & \dots & v_{mj} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

جهت تعیین وزن معیارها، ترکیبی از روش وزن‌دهی کارشناسی و رتبه‌ای استفاده شده است. بدین ترتیب که بوسیله یک پرسش‌نامه، از تعداد مشخصی از کارشناس خواسته شد که یک رتبه عددی برای هر معیار تعیین کنند و به با اهمیت‌ترین معیار رتبه ۱ و به معیار بعدی رتبه ۲ و به همین ترتیب سایر معیارها را رتبه‌بندی کنند. لازم به ذکر است که در این پژوهش پس از تهیه پرسش‌نامه کارشناسان مراحل محاسبه وزن شاخص‌ها در نرم افزار Expert choice صورت پذیرفته است.

مرحله چهارم و پنجم: مشخص نمودن حالت‌های ایده‌آل مثبت و ایده‌آل منفی (بالاترین و پایین‌ترین حالت هر زیر معیار شاخص‌ها):

محاسبه حالت‌های ایده‌آل مثبت و ایده‌آل منفی از طریق روابط زیر صورت گرفته است:

$$A^+ = \{(\max V_{ij} | j \in J), (\min V_{ij} | j \in J^*) | i = 1, 2, \dots, m\} = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_j^+, \dots, v_n^+\}$$

$$A^- = \{(\min V_{ij} | j \in J), (\max V_{ij} | j \in J^*) | i = 1, 2, \dots, m\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^-\}$$

مرحله ششم: تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیو ایده‌آل (S_i^+) و آلترناتیو حداقل (S_i^-) :

محاسبه حالت‌های آلترناتیو ایده‌آل و آلترناتیو حداقل از طریق روابط زیر صورت گرفته است:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2}; i = 1, 2, \dots, m$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2}; i = 1, 2, \dots, m$$

مرحله هفتم: محاسبه نزدیکی نسبی گزینه i (Ai) به وضعیت ایده‌آل:

محاسبه حالت‌های آلترناتیو ایده‌آل و آلترناتیو حداقل از طریق روابط زیر صورت گرفته است:

$$CL_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}; 0 \leq SL_i^+ \leq 1; i = 1, 2, \dots, m$$

مرحله هشتم: رتبه‌بندی آلترناتیوها براساس میزان CL_i^+ به ترتیب نزولی:

در این راستا $CL_i^+ = 1$ نشان دهنده بالاترین رتبه $CL_i^+ = 0$ نیز نشان دهنده کمترین رتبه است (طاهرخانی، ۱۳۸۶: ۶۴-۶۶)

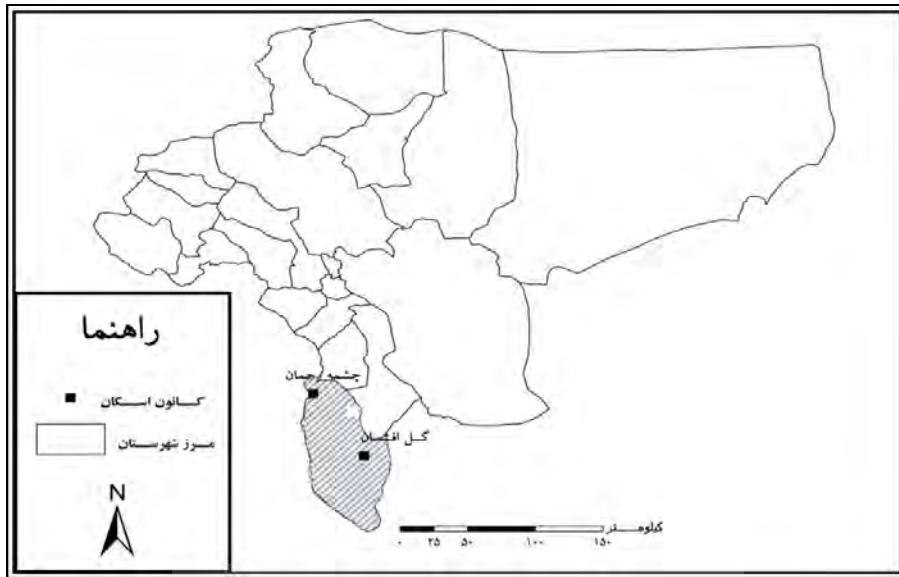
۴. محدوده مورد مطالعه

جدول ۲. مشخصات کانون‌های مورد مطالعه

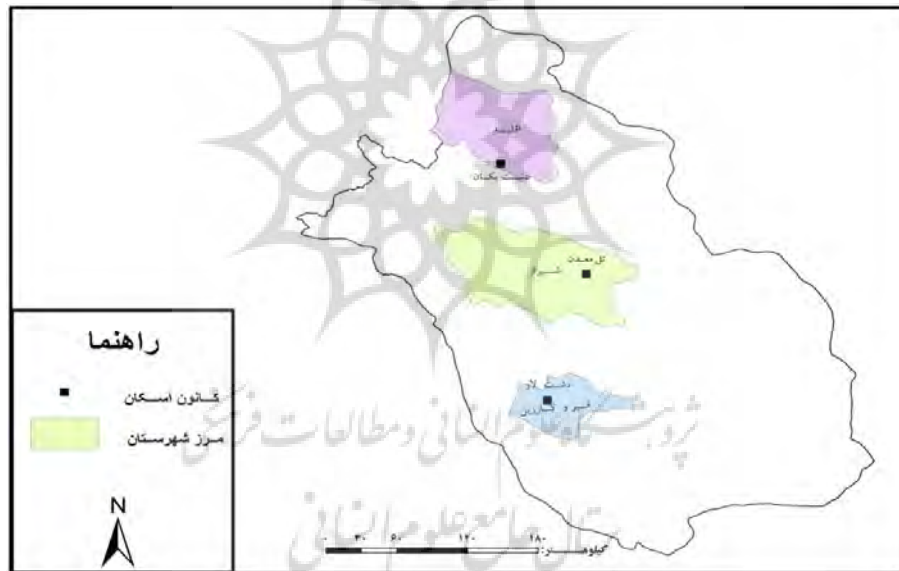
تعداد خانوار	جمعیت	موقعیت کانون	نام کانون	استان
۱۳۷	۶۷۷	این کانون در دهستان حنا و در ۳۰ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان سمیرم استان اصفهان واقع می‌باشد	گل افشان	اصفهان
۸۰	۴۹۶	این کانون در فاصله ۴۵ کیلومتری شمال غرب شهرستان سمیرم واقع شده است.	چشمه رحمان	
۵۱۵	۲۶۵۵	دشت بکان از توابع بخش سده شهرستان اقلید فارس واقع شده است. این منطقه در ضلع جنوبی شهرستان اقلید واقع شده و در فاصله ۱۳۵ کیلومتری شمال شهر شیراز قرار دارد.	دشت بکان	فارس
۹۷	۶۰۰	این کانون در شهرستان شیراز، بخش کربال و دهستان‌های کربال و خیرآباد قرار دارد و در فاصله ۶۲ کیلومتری شهر شیراز واقع شده است.	تل معدن	
۱۷	۹۷	دشت لار در شهرستان قیر و کارزین، بخش مرکزی و دهستان هنگام قرار دارد.	دشت لار	

منبع: مدیریت امور عشایر استان‌های اصفهان و فارس، ۱۳۹۰

شکل ۳. موقعیت کانون‌های اسکان عشایر مورد پژوهش در استان اصفهان

شکل ۴. موقعیت کانون‌های اسکان عشایری مورد پژوهش در استان فارس

۵. یافته‌های تحقیق

۵-۱. میزان پایداری کانون‌های اسکان عشایری

ارزیابی پایداری در سطح ۵۶ شاخص جدول (۲) در ۵ کانون اسکان عشایری نشان می‌دهد که میانگین پایداری کانون‌های اسکان عشایری ۲.۵۲ می‌باشد بر اساس آزمون t تک نمونه‌ای، عدد ۳ به عنوان میانه نظری با میانگین پایداری کانون‌ها مقایسه گردید. با توجه به نتایج جداول ۳ و ۴ ملاحظه می‌شود که بین پایداری کل منطقه و ابعاد آن با

میانه نظری آزمون اختلاف معناداری ملاحظه وجود دارد. بنابراین سطح پایداری در کانون‌های اسکان در حد پایین‌تر از متوسط ارزیابی می‌شود.

جدول ۳. معناداری پایداری کل براساس آزمون t

سطح معناداری	t	انحراف معیار	میانگین	تعداد	سطح پایداری
۰.۰۰۰	-۱۵.۳۵	۰.۲۱۳	۲.۵۳	۶	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

جدول ۴. معناداری ابعاد پایداری براساس آزمون t

سطح معناداری	t	انحراف معیار	میانگین	تعداد	ابعاد
۰.۰۰۰	-۲۲.۳۲	۰.۲۱۸	۲.۲۲	۶	اقتصادی
۰.۰۰۰	-۱.۹۸	۰.۳۵۶	۲.۹۴	۶	اجتماعی
۰.۰۰۰	-۱۴.۶۴	۰.۲۲۰	۲.۳۶	۶	محیطی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

۲-۵. تعیین میزان اهمیت ابعاد پایداری توسعه در کانون‌های اسکان عشایری

همان‌طور که در جدول (۵) و (۶) ملاحظه می‌شود، جهت سنجش میزان تأثیر ابعاد مختلف در پایداری کانون‌های اسکان عشایری از رگرسیون گام به گام استفاده شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد بعد اقتصادی در جامعه عشایری اسکان یافته با ضریب تعیین ۰.۶۴۵، بیشترین تغییرات را تبیین می‌کند.

جدول ۵. سهم هر بعد در مدل رگرسیون گام به گام

مراحل	ابعاد	ضرایب تعیین	سهم هر بعد (درصد)
گام اول	اقتصادی	۰.۶۴۵	۷۸.۲
گام دوم	اجتماعی	۰.۳۹۸	۹.۸
گام سوم	محیطی	۰.۲۴۸	۸.۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

جدول ۶. ضرایب رگرسیون گام به گام برای بررسی و تعیین اهمیت نسبی ابعاد زیر در پایداری کانون‌های اسکان عشایری

ابعاد وارد شده به مدل	ضرایب رگرسیونی (B)	ضرایب رگرسیونی استاندارد	خطای استاندارد	مقدار t	سطح معنی داری
ضریب ثابت	-۵.۰۱۹				
اقتصادی	۰.۳۱۳	۰.۳۰۹	۰.۲۴۴	۱۰.۷۸	۰.۰۰۰
اجتماعی	۰.۴۱۵	۰.۷۰۸	۰.۲۱	۲۶.۱۴	۰.۰۰۰
محیطی	۰.۲۵۳	۰.۲۶۵	۰.۲۳۳	۲۹.۹	۰.۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

۳-۵. تحلیل شاخص‌ها در کانون‌های اسکان عشایری با استفاده از مدل تاپسیس

نتایج حاصل از اولویت‌بندی کانون‌های اسکان عشایری با استفاده از مدل تاپسیس نشان می‌دهد که از لحاظ شاخص‌های اقتصادی دشت بکان با امتیاز تاپسیس ۰.۷۳۵ در رتبه یک قرار گرفت. این کانون در شاخص محیطی هم بالاترین امتیاز را داشت. در شاخص‌های اجتماعی، کانون گل افشان با امتیاز تاپسیس ۰.۷۱۸ در رتبه یک و کانون دشت بکان با امتیاز ۰.۵۷۲ در رتبه دوم و دشت لار با امتیاز ۰.۳۲۸ در تبه آخر قرار گرفته است.

کانون دشت بکان به لحاظ داشتن ساختار اقتصادی خوب، محیط زیست مطلوب به عنوان برخوردارترین کانون و محروم‌ترین کانون از لحاظ شاخص‌های مورد بررسی دشت لار شناخته شد. افزون بر اینها، رتبه کانون‌ها در شاخص‌های مختلف توسعه نیز یکسان نیست به طوری که ضریب پراکندگی به دست آمده در شاخص اقتصادی (۰.۱۹۲)، در شاخص‌های اجتماعی (۰.۴۴۸) و در شاخص‌های محیطی (۰.۳۷۸) بوده است که خود بیانگر وجود نابرابری و تفاوت در شاخص‌های مورد مطالعه در کانون‌های اسکان عشایری است.

جدول ۷. رتبه بندی کانون‌های اسکان عشایری مورد مطالعه از نظر شاخص‌های پایداری با استفاده از مدل تاپسیس

شاخص‌های محیطی		شاخص‌های اجتماعی		شاخص‌های اقتصادی		شاخص‌ها
رتبه	میزان تاپسیس	رتبه	میزان تاپسیس	رتبه	میزان تاپسیس	کانون‌های اسکان
۱	۰.۵۹۰	۲	۰.۵۷۲	۱	۰.۷۳۵	دشت بکان
۲	۰.۵۴۸	۱	۰.۷۱۸	۲	۰.۵۵۸	گل افشان
۴	۰.۴۶۴	۴	۰.۳۸۵	۳	۰.۴۴۸	چشمه رحمان
۳	۰.۵۱۶	۳	۰.۴۷۸	۴	۰.۴۰۹	تل معدن
۵	۰.۳۸۰	۵	۰.۳۲۸	۵	۰.۲۸۲	دشت لار
۰.۳۷۸		۰.۴۴۸		۰.۱۹۲		ضریب پراکندگی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

۶. بحث و نتیجه‌گیری

سنجش پایداری به عنوان ابزار کارآمد برای دستیابی به توسعه پایدار و بهبودی اقتصادی، اجتماعی، محیطی زندگی انسان همواره با پیچیدگی‌های زندگی انسانی درگیر است. به عبارتی پایداری فضاهای روستایی و عشایری در ابعاد مختلف می‌تواند نقش مؤثری در توسعه منطقه‌ای و ملی داشته باشد بدین ترتیب با شناخت جایگاه سکونتگاه‌ها از منظر ابعاد و شاخص‌های توسعه پایدار، با دیدگاه جامع‌تری امکان برنامه‌ریزی فراهم خواهد شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که کانون‌های اسکان عشایری مورد مطالعه از نظر پایداری از حد متوسط پایین‌تر است. طبقه‌بندی کانون‌ها در سه بعد محیطی، اجتماعی و اقتصادی با استفاده از تحلیل رگرسیون چند متغیره صورت گرفته است و پایداری اقتصادی نقش مؤثری در سطح پایداری کانون‌ها دارد به طوری که ۷۸ درصد تغییرات پایداری را تبیین می‌کند. در نتیجه توجه به ارتقای شاخص‌های اقتصادی (اشتغال، درآمد و بازده تولید) در کانون‌های اسکان مورد مطالعه ضروری است. همچنین توجه به ویژگی‌های کالبدی مانند ساماندهی دفع زباله و طرح‌های هادی، دارای اولویت اساسی هستند.

در مطالعه حاضر علاوه بر آزمون‌های آماری که در یافته‌های تحقیق ذکر شد، از مدل تاپسیس براساس رویکرد ارزیابی یکپارچه پایداری با اهداف، معیارها و گزینه‌های متفاوت برای پایداری کانون‌های اسکان عشایری مورد استفاده قرار گرفت و در ادامه از نظر کارشناسان و افراد خبره برای تعیین ارزش و اهمیت معیارها استفاده شد و در نهایت وزن‌های بدست آمده از طریق روش مقایسه زوجی با هم ترکیب شدند و آن‌ها محاسبه گردید.

نتایج حاصل از مدل تاپسیس نشان می‌دهد که کانون‌های اسکان عشایری در شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی از نظر سطح برخورداری رتبه‌های متفاوتی را به دست آوردند، که این امر نشانگر نابرابری در برخی از شاخص‌ها در کانون‌های مورد مطالعه است. کانون بکان، ضریب بالاترین سطح برخورداری را از نظر شاخص‌های اقتصادی و محیطی و کانون گل افشان بالاترین سطح برخورداری را در شاخص‌های اجتماعی به دست آوردند و کانون دشت لار پایین‌ترین سطح برخورداری را به خود اختصاص داده است. بدین ترتیب توجه به سکونتگاه‌های عشایری و شناخت هر چه بیشتر نارسایی‌های مربوط به این قشر به منظور برنامه‌ریزی اصولی و ارائه راهبردهای صحیح و اجرایی با هدف نیل به توسعه و پیشرفت متعادل منطقه‌ای، ضرورتی اجتناب ناپذیر به شمار می‌آید.

۷. منابع

۱. آقاخان محمدی، سلطان، ۱۳۷۳، **ارزیابی طرح جامع قم**، پایان نامه کارشناسی ارشد گروه شهرسازی دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران.
۲. بارو. سی. جی، ۱۳۷۵، **توسعه پایدار: مفهوم، ارزش و عمل**، ترجمه سیدعلی بدری، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۴.
۳. پور طاهری، مهدی، سجاسی، حمدالله و صادقلو، طاهره، ۱۳۸۸، **سنجش و اولویت‌بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی**، پژوهش‌های روستایی، سال دوم شماره ۱، صص ۱-۳۲.
۴. حسینی، سید محمود، صفری، حسین، حسینی، فرشید، ابراهیمی، عباس و جمالی، علی، ۱۳۸۷، **بررسی و تحلیل نتایج خصوصی‌سازی در شرکت‌های واگذار شده بانک صنعت و معدن با رویکرد سنجش عملکرد**، فصلنامه پژوهش‌نامه بازرگانی، سال دوازدهم، شماره ۴۸، صص ۲۶۷-۳۳۱.
۵. شایان، حمید، حسین‌زاده، رضا و خسرویگی، رضا، ۱۳۹۰، **ارزیابی پایداری توسعه روستایی**، مجله جغرافیا و توسعه، سال نهم، شماره ۲۴، صص ۱۰۱-۱۲۰.
۶. دانش پور، سید عبدالهادی و مرادپور، رضا، ۱۳۸۶، **مکان‌یابی سکونتگاه‌های روستایی پایدار (مطالعه موردی: روستای قره چای خراسان شمالی)**، مجله شهر نگار، سال هشتم، شماره ۴۵، صص ۱۲-۲۳.
۷. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و آقایی‌هیر، محسن، ۱۳۸۶، **سطح‌بندی پایداری توسعه روستایی**، مطالعه‌ی موردی: **بخش هیر**، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۱.
۸. زاهدی، شمس السادات و غلامعلی نجفی، ۱۳۸۵، **بسط مفهومی توسعه پایدار**، فصلنامه مدرس علوم انسانی، سال دهم، شماره ۴۹، صص ۴۳-۷۶.
۹. سعیدی، عباس، ۱۳۷۷، **توسعه پایدار و ناپایداری توسعه روستایی**، نشریه مسکن و انقلاب، شماره ۲.
۱۰. شفیع‌رودپشتی، میثم و میرغفوری، سیدحسین‌الله، ۱۳۸۷، **شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر بهبود کیفیت خدمات آموزشی بخش آموزش عالی (مطالعه موردی: دانشکده مدیریت دانشگاه یزد)**، مجلس آموزش عالی ایران، شماره ۲ (پاییز).
۱۱. صرافی، مظفر، ۱۳۷۹، **شهر پایدار چیست؟** فصلنامه مدیریت شهری، سال اول، شماره ۴، صص ۱۳-۶.
۱۲. طاهرخانی، مهدی، ۱۳۸۶، **کاربرد تکنیک TOPSIS در اولویت‌بندی مکانی استقرار صنایع تبدیلی کشاورزی در مناطق روستایی**، فصل‌نامه پژوهش‌های اقتصادی، سال ششم، شماره ۳، صص ۷۳-۵۹.
۱۳. علوی‌زاده، سید امیرمحمد، ۱۳۸۶، **الگوهای توسعه اقتصادی - اجتماعی با تاکید بر توسعه پایدار روستایی در ایران**، مجله سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۴۵، صص ۱۹۰-۲۰۱.
۱۴. کاظمی، سید مهدی، ۱۳۸۰، **ارزیابی پایداری توسعه شهری: مفاهیم، روش‌ها و شخص‌ها**، نشریه‌ی پیک نور، دوره ۵، شماره ۲، صص ۹-۲۴.
۱۵. مطیعی لنگرودی، سیدحسن، ۱۳۸۰، **راهبردهایی در ارتباط با تحقیق عدالت و توسعه پایدار**، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۵۷، صص ۲۹۲-۲۷۹.
۱۶. مهدوی، مسعود، ۱۳۸۱، **مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران**، جلد اول، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.
17. European Commission., 2001, **A Framework for Indicators for the Economic and Social Dimension of Sustainable Agriculture and Rural Development London.**
1. Di. Kostri, F, 2002, **Chair of Sustainable Development Translated MOhsan Hakemi, Quartly Green peace Tree Year.**
18. Gary W. VanLoon, S. G. Patil, L. B. Hugar., 2001, **Agricultural sustainability: SAGE ionPublicatindicators for assessing agricultural sustainability.**

19. Harris, M. J., 2000, **Basic principles of sustainable development**, Working paper 00-04. USA. Medford, Tufts University, Global Development and Environment Institute.
20. Kou, Ying & Xiong, Jiagen., 2009, **Entropy-based Improved TOPSIS as a Measure of Selecting Partner in Strategic Alliance**, International Journal of Business and Management Economy, Volume 1, Issue, No.6.
21. Önüt, Semih & Soner, Selin, 2008, **Transshipment site selection using the AHP and TOPSIS approaches under fuzzy environment**, Waste Management, Volume 28, Issue 9
22. Pearce, A.R., 2006, **Sustainable Building Materials: a Primer**, Sustainable Facilities and Infra Structure Program Georgia Tech Research Institute.
23. Segnestam, L., 2002, **Indicators of Environment and Sustainable Development: Theories and Practical Experience**, World Bank Environmental Department Washington DC, USA.
24. Shahvali, M., 2005, **A Review of the Book: Groundwork for Community- Based Conservation: Strategies for Social Research**, Community Development Journal Oxford University press.
25. Sumner, Jennifer., 2005, **Value wars in the new periphery: Sustainability**, rural communities and agriculture, Agriculture and Human, Springer DOI 10.
26. Torjman, Sh., 2000, **The Social Dimension of Sustainable Development**. Caledon Institute Social Policy.
27. Tosun, C., 2001, **Challenges of sustainable tourism development in the developing world the case of Turkey**” Tourism Management, Vol 22. No. 3: 289-303.
28. Trotman. R. ,2005, **Evaluating local sustainable development projects insights from local and international experience Sustainable Communities**, Department of Internal Affairs Auckland Regional Council.